

UŞAQLARLA PROBASIYA ÇƏRÇİVƏSİNDƏ APARILAN SOSIAL İŞİN PRAKTİK ASPEKTLƏRİ

T.M. Verdiyeva, X.R. Rəsulova

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli 71, Bakı, Azərbaycan

e-mail: Khuraman.Rasulova@student.au.edu.az

Xülasə. Məqalədə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş probasiya prosesinin mahiyyəti, məqsədləri və tətbiq mexanizmləri izah olunur. Probasiya cəza tətbiqindən daha çox uşaqların reabilitasiyası, sosial inteqrasiyası və cəmiyyətə uyğunlaşdırılmasına yönəlmişdir. Burada hüquqi nəzarətlə yanaşı, humanist yanaşma, fərdilik və şəxsi məsuliyyətin formalaşdırılması kimi prinsiplərin əhəmiyyəti vurğulanır. Nəticə etibarilə, probasiya sistemi uşaqların rifahını təmin etməklə yanaşı, onların gələcəkdə sağlam və məsuliyyətli fərdlər kimi yetişməsinə şərait yaradan mühüm sosial-hüquqi mexanizm kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Probasiya, yetkinlik yaşına çatmayanlar, reabilitasiya, sosial inteqrasiya, cəmiyyətə uyğunlaşma.

Giriş

Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş probasiya prosesi cəza tətbiqindən daha çox onların cəmiyyətə yenidən inteqrasiyasını, reabilitasiyasını və sosial mühitə uyğunlaşmasını təmin etməyə yönəldilmiş yanaşmalar toplusudur. Bu yanaşma mahiyyət etibarilə uşaqların hüquqlarının qorunması və müdafiəsi sahəsində müasir dövlət strategiyaları ilə sıx bağlıdır.

Sosial iş praktikalarında olduğu kimi, probasiya da əsasən reabilitasiya və humanist və insani yanaşma prinsiplərinə əsaslanır. Məqsəd yalnız uşaqları cəzalandırmaq deyil, onların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək, cəmiyyətə uyğun şəkildə formalaşdırmaq və yardım göstərməkdir [3].

Probasiya tarixinə nəzər salsaq görürük ki, praktikantlar, siyasətçilər, şərhçilər probasiya prosesini məsləhət vermək, kömək etmək, dostluq etmək kimi anlayışlarla əlaqələndiriblər və məhkəmənin qərarı ilə ictimai işə məhkum olmaq, habelə məcburi yardım haqqında düşüncələri irəli sürürdülər. Aparılan araşdırmalar və müzakirələr onu göstərir ki, "qayğı" və "nəzarət" anlayışları qarşı-qarşıya qoyulan və bir-birinə zidd anlayış kimi göstərilir.

Ənənəvi yanaşmaya əsasən qayğının əksi kimi diqqətsizlik, etinasızlıq, laqeydlilik kimi ifadələrlə verilir. Nəzarətin əks ifadəsi isə acizlik, kaos, etinasızlıq əks etdirir. Bu yanaşma onu sübut edir ki hər iki anlayışı bir birini tamamlayan funksiyalar kimi çıxış edir və adaptasiyası, inteqrasiyası praktik fəaliyyətin əsas şərtlərindən biridir [4].

Bu anlayışlar o demək deyil ki, onların məhz hüquqları, maraqları, üstünlükləri başqaları ilə ziddiyyət təşkil edirsə, şərti məhkum edilmiş şəxs kimi qiymətləndirilir. Bu mübahisə

doğuran hüquq və maraqlardan asılıdır. Onların törətdiyi cinayətlər dilənçilik, avaralıq, narkotik maddə istifadəsi kimi cinayətlərdən tutmuş, habelə qətl, zorlama, soyğunçuluq kimi ağır cinayətlərə qədər dəyişir.

Validəynlik vəzifələrini düzgün yerinə yetirən şəxs uşaqlara rəhbərlik edir, bəzi hallarda təmkinlə reaksiya verirlər. Hətta onların müstəqil seçim etmək və öz təşəbbüslərini reallaşdırmaq imkanlarını da geniş şəkildə dəstəkləyirlər. Xarici araşdırmalar uşaqların davranışında mənfi halların olmadığı mühiti inam və sağlam münasibətlərin təməlinə görürlər.

Burada vakideyn- uşaq münasibətlərinin probasiya işçiləri ilə nəzarət altında olan uşaqlar arxasındakı münasibətlə tamamilə eyniləşdirilməsi nəzərdə tutulmayıb. Özünüidarəetmə və daxili istiqamətləndirmə, yönləndirmə ədalət baxımından əhəmiyyətli yanaşma hesab olunur. Cəza sistemi nəzarətin ənənəvi əsaslandırılması cinayətkarın azalmasına yönəlmiş qanuni məqsədlərlə izah olunur.

Kriminologiya fəlsəfəsində cəza ilə nəzarət mübahisəli anlayışdır. Belə ki, bir tərəfdən şəxsin qiymətləndirici cəzası, digər tərəfdən isə cinayətin qarşısını almağa yönəlmiş nəzarət mövcuddur. Empirik tədqiqatlar isə cəzanın cinayəti azaltmaq gücünə dair təsirinin zəif olduğunu göstərir.

Probasiya prosesində əldə olunacaq nəticənin uğurlu olması üçün yalnız hüquqi nəzarət deyil, eyni zamanda insan yönümlü yanaşmalarda tələb olunur. Bu yanaşma cəmiyyətə inteqrasiyanı dəstəkləməkdə, yenidən cinayət vəziyyətinin törədilmə riskinin azaldılmasına yönəlib. Bu məqsədə çatmaq üçün nəzəri biliklərdən yanaşı praktiki yanaşmalar əsas götürülür. Burada əsas prinsiplər fərdilik, emosiyaların düzgün idarə edilməsi, şəxsi məsuliyyəti dərk etmək tipli cəhətlər əhəmiyyət kəsb edir [6].

• **Fərdilik-** İnsanlar müxtəlifdir, hər kəs eyni deyil və təcrübə onların fərqlərinə hörmət etməli və onlara cavab verməli olduğumuzu göstərir.

• **Emosiyaların düzgün idarəsi-** İş zamanı həm şəxsin özü, həm də işçi üçün tez-tez emosional yüklənmə olur və işçilər buna həssas yanaşmalı, ondan müalicəvi üstünlük əldə etməlidirlər. Motivasiyalar dəyişir və işçilər bunları dəyişdirməyə və ya istiqamətləndirməyə cəhd edə bilirlər. Müqavimət yaratma ehtimalı daha yüksək olan qınama və ya məzəmmətlə buna nail olunmur.

• **Şəxsi məsuliyyəti dərk etmək-** İnsanlar öz həyatlarına cavabdehdir və olmalıdırlar.

Sosial, siyasi, iqtisadi amillər uşaqların və gənclərin rifahına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu amillər mövcud siyasət və təcrübə yanaşmalarından meydana çıxaraq risk altında olan uşaq və gənclərin, onların ailələrinin ehtiyaclarına cavab tapmaq üçün uşaq rifahı sisteminə daha çox tələblər qoyulur.

Bu rifah onların zərərdən qorunması, ailənin gücləndirilməsi üçün nəzərdə tutulub. Müəllimlər, icma üzvləri, tibb mütəxəssisləri, polis məmurları, yetkinlik yaşına çatmayan probasiya məmurları, uşaq rifahı işçiləri uşaqları və gəncləri təhlükəsiz vəziyyətdə saxlamaq üçün birlikdə işləyə bilən peşəkar işçilər sırasındadırlar. Araşdırmalar göstərir ki, probasiya prosesində fərdlərin davranışında müsbət dəyişikliklər əldə edilməsi yalnız xüsusi nəzərdə tutulmuş metod və müdaxilələrlə deyil, onların özünə inamı, hörmət bəslədikləri və dəstəyinin vacib hesab etdiyi şəxslərlə qurulan münasibətlərdir [5].

Probasiya prosesində etibarlı münasibət və praktiki bacarıqların rolu

Probasiya prosesində nəzarət altında olan şəxslərin inam və sədaqət hissləri, məsuliyyətli olması, fikirlərini bölüşməsi, göstərilən dəstəkdən yararlanma bilməsi olduqca əhəmiyyətlidir. Fərd nə qədər özünü dəyərli, etibarlı hiss etsə mütəxəssislə də bir o qədər qurduğu münasibət qənaətbəxş olar.

Sınaq zamanı qayğı etikasını müəyyən edərkən Dominey və Canton (2022) bu fikirləri irəli sürmüşdür: Güvən və etibarlı münasibətlər islah nəticələrinə nail olmaq üçün təsirli vasitədir və praktikantların və xidmət istifadəçilərinin birgə işləməsində vacibdir. Müsbət münasibətlərin qurulması və saxlanması vaxt, zəhmət tələb etdiyi kimi praktiki bacarıqlar da tələb edir. Əgər mənalı, ümidverici, həqiqi münasibət qura bilsə, o zaman müsbət dəyişikliyə imkan verən şərait yaradılmış olar [6].

Psixologiyada terapeutik yardım dəyişikliyin açarı kimi göstərilir və əsas 3 anlayışı özündə ehtiva edir.

Güvən - şəxsin özünü nə dəəəcədə rahat hiss etməsi bir o qədər terapeutik yardımın uğurlu olması deməkdir.

Qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq - hər iki tərəfin bir-birini başa düşməsi, hörmət etməsi, terapiyanın şəxsin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlib.

Müştərinin qavrayışı - terapeut şəxsin vəziyyəti ilə bağlı narahatdır və onu düzgün qiymətləndirməyə çalışır.

Probasiya prosesində praktiki təcrübə zamanı iki növ bacarığı ayırmaq lazımdır: əlaqə və strukturlaşdırılmış bacarıq

Əlaqə bacarıqları empatiya, qayğı, həvəs, inam və strukturlaşdırılmış bacarıqlar isə mühakimə etmədən yanaşmaq, şəxsiyyətə hörmət, ədalətsizliyə qarşı çıxmaq, bərabərlik, fərdin güclü tərəflərinin önə çıxarılması və səfərbər edilməsi, humanist yanaşmaq, öz müqəddəratını təyin etmədə şərait yaratmaqdır.

Məhkəmədən əvvəl və sonrakı alternativ ədalət strategiyası

Məhkəmədən əvvəl olan strategiyalara razılıq fərmanları, qeyri-rəsmi düzəlişlər, proqramlar daxildir. Əsas məqsədi isə bu strategiyanın məhkəmə mühakiməsinə çıxmadan yayındırmaqdır. Təxribat strategiyaları əksər hallarda məhkəməyə müraciət edilməsinin qarşısını alır. Razılıq fərmanları isə adətən prokurorla yetkinlik yaşına çatmayan şəxs arasında bağlanmış razılaşmanı göstərir. Bu zaman gənc günahını etiraf edə və məsuliyyəti üzərinə götürə bilər [5].

Həmçinin qeyri-rəsmi tənzimləmə anlayışı da mahiyyətə təxribat mexanizminə bənzərsə də bəzi hallarda şəxsin günahını etiraf etməsinə şərh kimi irəli sürülür. Dövlətlər də bu strategiyaları fərqli şəkildə tətbiq edirlər.

Məhkəmə qərarından sonrakı alternativ ədalət mühakiməsi strategiyası çox vaxt təxirə salınma adlanır. Lakin bəzi hallarda şərti cəzalar da adlanır. Bu strategiyanın ümumi xüsusiyyəti gənc şəxsi formal olaraq yetkinlik yaşına çatmayanların ədalət məhkəmə sistemində daxil olub, mühakimə edilib, hökm çıxarılmasıdır. O zaman təxirə salınma və ya dayandırma olar ki, gəncin hökmünün qüvvəyə minməsindən əvvəl hansısa proqramlaşdırmanı tamamlamağa imkan yaradır. Müvəffəqiyyətlə sonlandıqda hakim xitam da verə bilər. Bu isə hakimlərin və prokurorların ixtiyarındadır [5].

Supervayzer yetkinlik yaşına çatmayanların məhkəməsinin hakim tərəfindən şərti cəzaya məhrum edildikdə, gənclərlə müntəzəm əlaqə saxlayaraq nəzarət edir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün təşkil olunan probasiya proqramları gənclərin öz evlərində saxlanması, ictimai təhlükəsizliyin qorunması, sosial yönümlü bacarıqların inkişafı, reabilitasiya, müalicə ehtiyaclarını müəyyən etmək və həll etmək, uğurlu inteqrasiya və cəmiyyətə töhfə vermək kimi əsas məqsədləri ilə bərpaedici xarakter daşıyır. Nəzərə almaq lazımdır ki, sınaq müddətinə təyin olunmuş gənclər əsas ehtiyaclarının ödənilməsi üçün hələ də böyüklərdən, baxıcılardan və qəyyumlardan asılı ola bilərlər; buna görə də, bu böyüklərin gənclərin proqramlaşdırılmasına cəlb edilməsi vacibdir.

Nəticə

Uşaqlarla probasiya çərçivəsində aparılan sosial iş praktikasi göstərir ki, bu proses yalnız cəzanın alternativ formasından ibarət deyil, eyni zamanda cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası, sosial inkişafı və uşağın sosial və emosional inkişafına yönəlmiş kompleks tədbirlər toplusudur. Gənclərin davranışları nə qədər uğurlu olsa, cinayətin yenidən törədilmə riskini aşağı salır və sosial inkişafını dəstəkləyir. Sosial işçinin fərdi qiymətləndirmə, psixoloji dəstək, müdaxilə, təhsil və sosial bacarıqların inkişafı, ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi istiqamətində müdaxilələri uşağın cəmiyyətə reinteqrasiyasını təmin edir və gələcəkdə hüquq pozuntularına yol verməməsinə şərait yaradır. Effektiv sosial iş yalnız uşağın deyil, həmçinin onun ailəsinin

və icmanın iştirakını tələb edir. Nəticədə, probasiya sistemi uşağın hüquqlarını qorumaqla yanaşı, onu məsuliyyətli və cəmiyyət üçün faydalı fərd kimi formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Commonwealth Human Rights Initiative, Africa Office. Juvenile Justice in Ghana. A Study to Assess the Status of Juvenile Justice in Ghana. <https://www.humanrightsinitiative.org/publications/ghana/JuvenileJusticeinGhana.pdf>
2. The Sentencing Project. (2021). Protect and Redirect: Best Practices for Juvenile Diversion. <https://www.sentencingproject.org/policy-brief/protect-and-redirect-best-practices-for-juvenile-diversion/>
3. <https://hmiprobation.justiceinspectorates.gov.uk/our-research/evidence-base-relationship-centred-services/relational-practice/>
4. Canton, R. Probation as social work. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/02645505241241588>
5. <https://www.ncsl.org/civil-and-criminal-justice/juvenile-probation-process-overview>
6. NASW Standards for Social Work Practice in Child Welfare. <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/NASW-Standards-for-Social-Work-Practice-in-Child-Welfare>
7. UNICEF. (2015). Justice for Children. UNICEF Ghana. <https://www.unicef.org/ghana/justice-children>

PRACTICAL SPECTRUM OF SOCIAL WORK IN PROBATION INSTITUTIONS WITH CHILDREN

T.M. Verdiyeva, Kh.R. Rasulova

Azerbaijan University, Jeyhun Hajibeyli 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. This article explains the essence, goals and implementation mechanisms of the probation process for minors. Probation is aimed at the rehabilitation, social integration and adaptation of children to society rather than the application of punishment. Here, along with legal control, the importance of principles such as a humanistic approach, individuality and the formation of personal responsibility is emphasized. As a result, the probation system is

considered an important socio-legal mechanism that not only ensures the well-being of children, but also creates conditions for their growth as healthy and responsible individuals in the future.

Keywords: Probation, minors, rehabilitation, social integration, adaptation to society.